

АНОТАЦІЯ

Даниленко Н. М. Ставлення до власної зовнішності в структурі суб'єктності дівчат юнацького віку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2020.

Дисертаційна робота спрямована на вирішення актуального наукового завдання – визначення особливостей формування ставлення до власної зовнішності в структурі суб'єктності дівчат юнацького віку.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі: вперше визначено базові елементи структурної організації суб'єктності і ставлення до власної зовнішності дівчат юнацького віку, серед яких присутні елементи, що сприяють інтеграції структури (відображене ставлення до себе, задоволеність самореалізацією, локус контролю-Я, локус контролю-життя, автономна каузальна орієнтація, системна рефлексія, задоволеність власною зовнішністю, самооцінка обличчя) та елементи, що дестабілізують її (самозвинувачення та самоприв'язаність); вперше визначено особливості структурної організації суб'єктності та ставлення до власної зовнішності у дівчат із різним співвідношенням задоволеності і стурбованості нею; розширено уявлення про суб'єктність особистості юнацького віку через визначення факторної структури суб'єктності юнок, що містить такі компоненти: автономія, самоорганізація діяльності та поведінки, ставлення до себе та світу, зовнішньо-каузальна самовпевненість; розширено уявлення про ставлення до зовнішності дівчат юнацького віку через визначення характеру зв'язків його складових із компонентами структури суб'єктності; розширено уявлення про особливості суб'єктності дівчат юнацького віку через визначення відмінностей показників її складових у дівчат із різним співвідношенням задоволеності та стурбованості власною зовнішністю; розширено уявлення про шляхи формування позитивно-дієвого ставлення до

власної зовнішності у дівчат юнацького віку через застосування психологічних засобів розвитку їхньої суб'єктності; дістала подальшого розвитку психологічна характеристика юнацького віку через виявлення відмінних особливостей життєвого стилю, спрямованого на збереження й укріплення здоров'я, мотивації відмови від паління, тілесного локусу контролю у юнок із різним співвідношенням задоволеності та стурбованості зовнішністю.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в роботі практичних психологів при вирішенні питань, пов'язаних із розвитком суб'єктності і ставлення до зовнішності у дівчат юнацького віку, у тому числі в роботі практичних психологів закладів освіти, а також у процесі професійної підготовки та підвищення професійного рівня практичних психологів при викладанні навчальних курсів «Вікова психологія», «Соціальна психологія», «Психологія здоров'я».

За результатами проведеного в дисертації теоретичного аналізу підходів до вивчення суб'єктності та ставлення до зовнішності прийнято визначення суб'єктності як інтегрального особистісного утворення, виразність характеристик якого розкриває життєву позицію людини у світі. В якості складових суб'єктності у роботі визначено автономність, рефлексивність, осмисленість життя, екзистенційну сповненість, ставлення до себе та світу, здатність до самоорганізації власної активності. Ставлення до власної зовнішності розглядається нами як частина ставлення особистості до себе та світу. Специфіка ставлення до власної зовнішності визначається здатністю особистості розуміти її як частину тілесно-душевно-духовної єдності, приймати та цінувати власну неповторність, оцінювати власну зовнішність за внутрішніми критеріями, самостійно визначати міру, напрямок і засоби перетворювальної активності щодо неї, що привертає увагу до питання зв'язку ставлення до зовнішності з суб'єктністю особистості, яке у дослідженні вирішується через аналіз ставлення до зовнішності в структурі суб'єктності дівчат юнацького віку.

На емпіричному етапі дослідження визначено структуру суб'єктності

дівчат юнацького віку, представлену чотирма факторами: автономії, ставлення до себе та світу, самоорганізації діяльності та поведінки, зовнішньо-каузальної самовпевненості. До фактору автономії із позитивним знаком увійшли автономна каузальна орієнтація, екзистенційна сповненість, осмисленість життя, базисне переконання в осмисленості світу, системна рефлексія, відображене ставлення до себе, а з негативним – самозвинувачення, безособова каузальна орієнтація, закритість ставлення до себе, самоприв'язаність. Фактор самоорганізації діяльності та поведінки включає такі складові суб'єктності, як планованість, самоорганізація, орієнтація на теперішнє, самокерування, цілеспрямованість, наполегливість. До фактору ставлення до себе та світу з позитивним знаком увійшли базисне переконання у власній цінності та значущості, самоцінність, самоприйняття, базисне переконання у прихильності світу та доброті людей, а з негативним – самозвинувачення. Фактор зовнішньо-каузальної самовпевненості представлений змінними зовнішньої каузальної орієнтації та самовпевненості.

Вивчення взаємозв'язків складових ставлення до зовнішності та компонентів суб'єктності дівчат юнацького віку показало, що з компонентами автономії та ставлення до себе і світу прямо корелюють задоволеність зовнішністю, самооцінка обличчя, тіла, відповідності зовнішності віку, відображена зовнішність, вплив зовнішності на якість життя, а обернено – прагнення до вдосконалення зовнішності, загальна незадоволеність нею. Самооцінка виразної поведінки та самооцінка відповідності зовнішності статусу також прямо корелюють з компонентами автономії і ставлення до себе та світу, але крім того дані складові ставлення до зовнішності також прямо пов'язані з компонентом зовнішньо-каузальної самовпевненості. Стурбованість зовнішністю обернено пов'язана з компонентами автономії і ставлення до себе та світу, а прямо – із зовнішньо-каузальною самовпевненістю. Обернено пов'язаною з компонентом автономії виявилась і ситуаційна незадоволеність зовнішністю. Самооцінка оформлення власної зовнішності прямо корелює з самоорганізацією діяльності та поведінки і

зовнішньо-каузальною самовпевненістю.

Визначено базові елементи структури суб'єктності і ставлення до зовнішності дівчат юнацького віку, серед яких представлені як суб'єктні якості (смысловиттєві орієнтації: задоволеність самореалізацією, локус контролю-Я та локус контролю-життя; модальності ставлення до себе: відображене ставлення, самоприв'язаність, самозвинувачення; системна рефлексія; автономна каузальна орієнтація), так і параметри ставлення до зовнішності (задоволеність зовнішністю, самооцінка обличчя). Встановлено, що базові елементи виконують в структурній організації суб'єктності і ставлення до себе різні функції: самозвинувачення та самоприв'язаність – дестабілізуючу, а інші базові елементи – інтегруючу, забезпечуючи структурі в цілому цілісність, стабільність, стійкість до зовнішнього впливу.

Визначені чотири варіанти співвідношення задоволеності і стурбованості власною зовнішністю у дівчат юнацького віку. Перший варіант характеризується середньо-високим рівнем задоволеності і низьким рівнем стурбованості (38,50% вибірки), другий – середнім рівнем задоволеності і стурбованості (27,23 %), третій – низьким рівнем задоволеності і середньо-високим рівнем стурбованості (18,31 %), четвертий – середньо-низьким рівнем задоволеності і стурбованості зовнішністю (15,96 %).

Застосування методу структурно-психологічного аналізу А.В. Карпова дозволило визначити, що дівчата з різним сполученням показників задоволеності і стурбованості власною зовнішністю відрізняються як рівнем розвитку окремих складових суб'єктності і ставлення до зовнішності, так і характером їх організованості у спільній структурі.

Задоволені зовнішністю дівчата відрізняються від незадоволених вищими оцінками власного обличчя, тіла, відповідності своєї зовнішності віку та статусу, меншим впливом соціально-культурних і ситуативних чинників на задоволеність зовнішністю. Задоволені і стурбовані зовнішністю дівчата вище оцінюють власну виразну поведінку, але характеризуються більш низькими показниками відображеної зовнішності порівняно з задоволеними, але

нестурбованими зовнішністю юнками. Незадоволені стурбовані зовнішністю дівчата вище за представниць інших груп оцінюють оформлення власної зовнішності, а ситуаційний вплив на ставлення до зовнішності за цією групою виявився найсуттєвішим. Стурбовані зовнішністю дівчата, незалежно від міри задоволеності нею, більше прагнуть до удосконалення зовнішності порівняно з нестурбованими зовнішністю ровесницями.

Найвищі показники суб'єктності за параметрами автономної каузальної орієнтації, системної рефлексії, самоорганізації діяльності, екзистенційної сповненості, осмисленості життя та смисложиттєвих орієнтацій, відкритості ставлення до себе, самокерування, відображеного ставлення до себе, базисних переконань в прихильності світу та доброті людей, осмисленості світу, власній цінності та значущості визначені за групою задоволених нестурбованих зовнішністю дівчат. Стурбованих зовнішністю дівчат, незалежно від задоволеності нею, відрізняє найбільш виражена зовнішня каузальна орієнтація і квазірефлексія, найменш виражена інтроспекція, схильність до фіксації на подіях сьогодення, закритість ставлення до себе. Найнижчі показники суб'єктності за більшістю її складових визначені за групою дівчат із середньо-низьким рівнем задоволеності та стурбованості зовнішністю.

Порівняння структурних індексів за групами дівчат із різним співвідношенням задоволеності і стурбованості власною зовнішністю показало, що найменшою розгалуженістю структури суб'єктності і ставлення до зовнішності, найнижчою її когерентністю відрізняється група незадоволених стурбованих зовнішністю дівчат. Найбільш організованою та інтегрованою виявилася структура, отримана за групою задоволених і нестурбованих зовнішністю дівчат. Більш низький показник організованості структури за групою середньо задоволених і стурбованих зовнішністю дівчат, за наявності найбільшої кількості та значущості зв'язків між елементами, пояснюється, перш за все, високою диференційованістю складових ставлення до зовнішності, а за групою незадоволених нестурбованих зовнішністю дівчат зменшення організованості структури обумовлене порівняно високим

показником диференційованості складових суб'єктності. Отримані результати пояснюються специфікою базових елементів структури суб'єктності та ставлення до зовнішності дівчат чотирьох досліджуваних груп.

Розгляд ставлення до зовнішності в контексті психології тілесності обумовив необхідність аналізу проявів суб'єктності дівчат юнацького віку в аспекті активності, спрямованої на підтримку власного здоров'я, що передбачає ведення здорового способу життя, здатність вбачати в собі причину того, що відбувається з власним тілом, брати на себе відповідальність за його стан і функціонування. Визначені особливості розподілу дівчат із різним співвідношенням задоволеності і стурбованості власною зовнішністю за рівнями інтернальності тілесного локусу контролю, домінуючою мотивацією відмови від паління у дівчат, які мають досвід паління або палять дотепер, відмінності в показниках життєвого стилю, спрямованого на збереження здоров'я.

Емпірично доведена можливість формування позитивно-дієвого ставлення до власної зовнішності у дівчат юнацького віку через здійснення розвивально-корекційного впливу на складові їх суб'єктності. З урахуванням структури суб'єктності дівчат юнацького віку програма формування позитивно-дієвого ставлення до власної зовнішності складається з мотиваційного блоку, блоків особистісної автономії, ставлення до себе, ставлення до інших, самоорганізації діяльності та структурування часу, рефлексивного блоку. Перевірка ефективності запропонованої програми показала наявність у її учасниць позитивних зрушень в показниках суб'єктності. Участь у програмі також сприяла зростанню у дівчат задоволеності зовнішністю та зниженню стурбованості нею.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, структура суб'єктності, ставлення до власної зовнішності, задоволеність зовнішністю, стурбованість зовнішністю, ставлення до себе, тілесність, саморегуляція, базисні переконання, тілесний локус контролю, мотивація відмови від паління, здоровий спосіб життя, психологічний супровід, дівчата юнацького віку.

ABSTRACT

Danylenko N.M. The Attitude to Personal Appearance in the Structure of Adolescent Girls Subjectivity. – Qualifying scientific thesis, on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of a Doctor of Philosophy in specialty 053 «Psychology». – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2020.

The dissertation is aimed at solving an urgent scientific problem - to determine the peculiarities of the formation of attitude to personal appearance in the structure of the adolescent girls' subjectivity.

The scientific novelty of the obtained results is defined by the fact that this work:

- defines for the first time the basic elements of the structural organization of the adolescent girls' subjectivity and attitude to personal appearance and some of these elements provide for the system integration (reflected self-attitude, satisfaction with self-realization, locus of self-control, locus of life-control, autonomic causal orientation, system reflection, satisfaction with personal appearance, face self-evaluation), and the others – destabilize it (self-accusation and self-affection);

- defines for the first time the peculiarities of the structural organization of subjectivity and attitude to personal attitude of the girls with different performance of satisfaction and concern about it;

- expands the notion of an adolescent's personality subjectivity via definition of an adolescent's subjectivity factor structure comprising such components as: autonomy, activity self-organization, self-attitude and attitude to the world, objectively-causal self-assurance;

- expands the notion of the adolescent girls' attitude to their personal appearance via revealing of the bond character of its constituents and subjectivity structure components;

- expands the notion of the peculiarities of the adolescent girls' subjectivity via revealing of the differences of its constituents' indices of the girls with different performance of satisfaction and concern about their personal appearance;

- expands the notion of the ways of forming the positively active attitude to personal appearance of the adolescent girls by means of their subjectivity development psychological tools;

- provides the adolescent psychological characteristic with further development via revealing of the life style distinct peculiarities directed to health maintenance and promotion, quitting smoking motivation, adolescent girls' body locus of control with different performance of satisfaction and concern about their personal appearance.

Practical importance of the obtained results is that they may be used in the practical psychologists' activity in solving the issues connected with development of the adolescent girls' subjectivity and attitude to personal appearance as well as in the activity of the educational institutions practical psychologists and in the course of the practical psychologists' professional training and development while teaching the following educational courses: "Developmental Psychology", "Social Psychology", "Health Psychology".

Following the results of the theoretical analysis of the approaches to the study of subjectivity and attitude to appearance conducted in the dissertation, a definition of subjectivity as an integral personal entity has been accepted; the significance of its characteristics unfolds personality's attitudes in the world. The work defines autonomy, reflexiveness, life meaningfulness, existential fulness, self-attitude and attitude to the world, ability to personal activity self-organization in the capacity of subjectivity constituents. We consider attitude to personal appearance as part of personality's self-attitude and attitude to the world. Specificity of attitude to personal appearance is defined by personality's ability to comprehend it as part of body-mental-spiritual unity, accept and value one's uniqueness, evaluate one's appearance according to the inner criteria, have control over the limits, direction and tools of the changing activity towards it that draws attention to the problem of bond between

attitude to appearance and personality's subjectivity, and this problem is solved in the research by means of the analysis of attitude to appearance within the adolescent girls' subjectivity structure.

The structure of the adolescent girls' subjectivity defined at the empirical stage of the research is presented by four factors: autonomy, self-attitude and attitude to the world, activity self-organization, objectively causal self-confidence. Autonomy factor includes autonomic causal orientation, existential fullness, life meaningfulness, basic belief in the world meaningfulness, system reflection, reflected self-attitude with a positive sign, and self-accusation, impersonal causal orientation, closedness of self-attitude, self-affection with a negative sign. Activity self-organization factor includes such subjectivity constituents as regularity, self-organization, orientation toward the present, self-management, goal orientation, insistence. The factor of self-attitude and attitude to the world includes basic belief in self-esteem and self-relevance, self-acceptance, basic belief in kindness of the world and the people with a positive sign, and self-accusation with a negative sign. The factor of objectively causal self-confidence is presented by the variables of objective causal orientation and self-confidence.

Correlation study of the constituents of attitude to appearance and the components of the adolescent girls' subjectivity has shown the constituents of autonomy and attitude to the self and the world have positive correlation with appearance satisfaction, face and body self-evaluation, appearance-age accordancy, reflected appearance, appearance influence on the quality of life, and have negative correlation with striving for appearance perfecting, general appearance dissatisfaction. Expressive behavior self-conception and self-conception of appearance-status accordancy have positive correlation with the constituents of autonomy and attitude to the self and the world, in addition the given constituents of attitude to appearance are positively connected with the constituents of objective causal self-confidence. Concern about appearance is negatively connected with the constituents of autonomy and attitude to the self and the world, and has positive correlation with objective causal self-confidence. Situational appearance

dissatisfaction has negative correlation with autonomy constituent. Self-conception of own appearance styling has positive correlation with activity self-organization and objective causal self-confidence.

The basic elements of the structural organization of the adolescent girls' subjectivity and attitude to personal appearance have been identified. Both the subject qualities (life-purpose orientations: satisfaction with self-organization, locus of self-control and locus of life control; modal self-attitudes: reflected attitude, self-affection, self-accusation; system reflection; autonomic causal orientation) and the indices of attitude to appearance (appearance satisfaction, face self-evaluation) are present among these basic elements. It has been established that the basic elements fulfil different functions in subjectivity structural organization and attitude to appearance: self-accusation and self-affection fulfils a destabilizing function, and all the other basic elements – an integral one, in general providing the structure with integrity, stability, resistance to the outside impact.

Four variants of satisfaction-concern performance of the adolescent girls' personal appearance have been defined. The first variant is characterized by the average-high level of satisfaction and low level of concern (38,50% of a sample group), the second variant is characterized by the average level of satisfaction and concern (27,23%), the third variant is characterized by the low level of satisfaction and average-high level of concern (18,31%), the fourth variant is characterized by the average-low level of appearance satisfaction and concern (15,96%).

Application of the structural-psychological analysis by A.V. Karpov has allowed to determine that the girls with different combinations of the indices of their personal appearance satisfaction and concern differ both by the level of development of the separate subjectivity-attitude to appearance constituents and the character of their general structure organization.

The girls satisfied with their appearance differ from the dissatisfied ones in higher estimates of own face, body, appearance accordance with age and status, less influence of the socio-cultural and situational factors on appearance satisfaction. The girls satisfied and concerned about their appearance have higher estimation of their

own expressive behavior, however are characterized by lower indices of the reflected appearance in comparison with the girls satisfied and unconcerned about their appearance. The girls dissatisfied and concerned about their appearance estimate their own appearance styling higher than the representatives of other groups, and situational influence on attitude to appearance in the given group has appeared to be the most fundamental. The girls concerned about their appearance independently of level of satisfaction with it, have more striving for appearance improving in comparison with their age-mates unconcerned about their appearance.

The highest subjectivity indices within the parameters of autonomic causal orientation, system reflection, activity self-organization, existential fullness, life meaningfulness and life-purpose orientations, self-attitude openness, self-management, reflected self-attitude, basic beliefs in kindness of the world and the people, meaningfulness of the world, self-esteem and self-relevance have been identified in the group of the girls satisfied and unconcerned about their appearance. The girls concerned about their appearance independently of their satisfaction with it, differ in the most expressed objective causal orientation and quasi-reflection, and the least expressed introspection, ability to fixation on the present events, self-attitude closedness. The lowest subjectivity indices in the majority of its constituents have been identified in the group of the girls with an average-low level of appearance satisfaction and concern.

The structural indices comparison in the group of the girls with different performance of personal appearance satisfaction and concern has shown that the group of the girls unsatisfied and concerned about their appearance differs by the least branching of subjectivity and appearance attitude structure and its lowest coherency. The structure obtained in the group of the girls satisfied and unconcerned about their appearance has appeared to be the most organized and integrated. Lower index of the structure organization in the group of the girls with average satisfaction and concern about their appearance in the presence of the largest number and significance of bonds between the elements, is explained, first of all, by high differentiation appearance attitude constituents, and the structure organization

decrease in the group of the girls unsatisfied and unconcerned about their appearance is caused by higher subjectivity constituents differentiation index. The obtained results are explained by specificity of the basic elements of the adolescent girls' subjectivity and appearance attitude structure.

Consideration of attitude to appearance in the context of Psychology of Corporeality has specified the necessity of the adolescent girls' subjectivity display analysis in the aspect of activity directed to the personal health support providing for healthy way of life, ability to comprehend one's responsibility for the state and functioning of personal body.

Peculiarities of the distribution of girls with different ratios of satisfaction and concern for their appearance according to the levels of internality of the bodily locus of control, the dominant motivation to quit smoking in girls who have experienced smoking or still smoke, differences in lifestyle goals aimed at maintaining health.

The possibility of formation of the adolescent girls' positively active attitude to their personal appearance by means of the developmental-correctional impact on their subjectivity constituents has been empirically supported. Providing for the adolescent girls' subjectivity structure the formation program of the positively active attitude to personal appearance is comprised of the following blocks: motivational, personal autonomy, self-attitude, attitude to others, activity self-organization and time structuring, reflective block. Testing the effectiveness of the proposed program showed that its participants have positive changes in the indicators of subjectivity. Participation in the program has increased the girls' satisfaction with their appearance and decreased their concern about it.

Keywords: subject, subjectivity, structure of subjectivity, attitude to personal appearance, satisfaction with appearance, concern about appearance, self-attitude, corporeality, self-regulation, basic beliefs, bodily locus of control, motivation quitting smoking, healthy lifestyle, psychological support, adolescent girls.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження

1. Даниленко Н. М., Меднікова Г. І. Проблема ставлення особистості до власної зовнішності в психологічній науці. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків, 2018. Вип. I (57). С. 67–77.

2. Даниленко Н. М. Екзистенційно-сміслові передумови ставлення до власної зовнішності дівчат юнацького віку. *Психологія і особистість*. Полтава, 2019. № 2 (16). С. 51–64.

3. Даниленко Н. М. Ставлення до власної зовнішності в структурі ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій дівчат юнацького віку. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. № 1, Т. 2. С. 39–42.

4. Меднікова Г. І., Даниленко Н. М. Особливості суб'єктності дівчат юнацького віку з різним ставленням до зовнішності. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків, 2019. Вип. 61. С. 119–134.

5. Даниленко Н. М. Обґрунтування та характеристика програми формування позитивно-дієвого ставлення до власної зовнішності дівчат юнацького віку. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2020. № 1, Т. 1. С. 166–170.

6. Danylenko N. M. Representation of attitude to proper appearance in the structure of subjectivity of adolescent girls. *European Journal of Education and Applied Psychology*. Vienna, 2020. № 1. P. 26–30.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Даниленко Н. М. Ставлення до власної зовнішності як чинник продуктивності вирішення підліткової кризи. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Суми, 16-17 лют. 2017 р.). Суми, 2017. С. 92–94.

8. Даниленко Н. М. Основні наукові підходи до проблеми ставлення до власної зовнішності в підлітковому та юнацькому віці. *Харківський осінній*

марафон психотехнологій : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 196–197.

9. Даниленко Н. М. Психодіагностика ціннісного ставлення до власної зовнішності. *Харківський осінній марафон психотехнологій* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 36.

10. Даниленко Н. М. Методичні підходи до дослідження ставлення до власної зовнішності в сучасній психології. *Харківський осінній марафон психотехнологій* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 149–151.

11. Меднікова Г.І., Даниленко Н.М. Роль кризи юності в розвитку ставлення особистості до власної зовнішності. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 28 лютого – 1 березня 2019 р.) Суми, 2019. С. 205–207.

12. Даниленко Н. М. Особливості ставлення до зовнішності дівчат юнацького віку з різним співвідношенням задоволеності та стурбованості зовнішнім виглядом. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей)* : матеріали III міжрегіонал. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 102–104.